

Tiedekulma 22.1.2025

Oikeusolot-katsauksen julkistamisseminaari

Kimmo Nuotio

Kriminologian ja oikeuspolitiikan instituutilla on eräänlaiset synttärin, sillä instituutti aloitti nykymuotoisena toimintansa vuoden 2015 alusta Helsingin yliopiston osana. Se toki perikäytännössä tehtävänsä Oikeuspoliittiselta tutkimuslaitokselta, joka puolestaan perustettiin jo vuonna 1974 eli siitä laskien oikeastaan viisikymppisetkin jo menivät, mutta sitäkin edelsi kriminologinen tutkimuslaitos, josta säädettiin jo vuonna 1963. Oli miten oli, tänään on juhlan tuntua ilmassa.

Oikeusolojen seuraaminen kuuluu Krimon lakisääteisiin tehtäviin, mutta niitä on seurattu pääosin muulla tavoin kuin laajoin katsauksin. Oikeusoloista on laadittu kyllä katsauksia 200-luvun alussa, mutta ne ovat olleet hiukan toisentyyppisiä kuin nykyinen. Nyt siis ajatus kaivettiin naftaliinista, ja ajatus laaja-alaisesta katsauksesta on otettu kiinnostuksella ja uteliaisuudella vastaan. En itse edes ihan muista, miten tämä nousi esille, mutta jollain tavalla tämä liittyy joka tapauksessa Sofia Selkämaan tuloon Krimoon suunnittelijaksi. Hänellä sormet syyhysivät ja tämä aihe odotti ottajaansa. Oikeuspoliittisen tutkimuksen alueella oli vähemmän sentyyppisiä seurantoja ja katsauksia kuin kriminologian tai kriminaalipolitiikan alueilla, joissa ne ovat hyvin tunnettuja vakiintuneita.

Nyt kun Oikeusolot-katsaus on julki, tulee mieleen aikanaan esitetty kysymys, mitä laitettiin leivän päälle ennen kuin oli Flooraa (nuoret eivät ehkä tätä enää muista). On ilmeistä, että oikeusoloista tarvitaan katsaus ja kooste. Pian pianinkin ehkä huomaamme, että emme enää pärjäisi ilman. Se ei tietenkään ole katsauksena vielä täydellinen, eikä täydellisyyteen tarvitse edes pyrkiä, mutta silti kelpo ensimmäinen versio.

Olisi kuitenkin vain hyvä, ettei katsaus laajenisi tulevaisuudessa tuhatsivuiseksi järkäleeksi, vaikka ei sitä mikään estäkään. Tässä vaiheessa se on enemmän koonnos kaikesta siitä tiedosta, mitä jo on jossain olemassa, kuin suoranaisesti Krimon omaan tutkimustoimintaan perustuva. Kriittistä ja arvioivaa otetta on kuitenkin helppo tuonnempana lisätä. Voi myös ajatella, että vaikkapa muutaman vuoden välein päivitettävässä raportissa oli joitain vaihtuvia teemoja ja osia. Tässä vaiheessa kaikki palaute meille päin on kyllä arvokasta. Tähän projektiin,

jota siis on toteutettu Krimon omilla varoilla ilman ulkopuolista rahoitusta, saa tulla kuulolle mukaan.

Toivonkin, että katsaus löytäisi lukijansa. Näkisin, että niitä voisi löytyä hyvin monelta suunnalta. On hyvin kiinnostavaa nähdä, millaisiin latausmääriin yllämme. Esimerkiksi lukion yhteiskuntaopin opetuksessa tästä voisi olla iloa, samoin kuin monilla aloilla ammatillisissa ja yliopistollisissakin opinnoissa. Myös viranomaiset itse voivat hyötyä siitä, että näkevät isomman kuvan. Käytäntöjen kehittämistyössä ja tiedolla johtamisessa katsauksesta voi olla iloa. Krimo pystyy jatkossakin syöttämään mukaan myös oman muun tutkimustoimintansa tuottamaa tietoa.

*

Raporttimme alkuosassa käsitellään Suomea oikeusvaltiona. Olen sitä erityisen iloinen. Sitä on käsitelty tässä toistaiseksi kakkososaa vähemmän, joten ehkä keskitynkin nyt siihen!

Viime vuosina oikeusvaltio ja oikeusvaltiollisuus ovat termeinä kotiutuneet meilläkin julkiseen keskusteluun, vaikka kyse ei ole sinänsä uusista ilmiöistä. Euroopassa on erilaisia oikeusvaltioperinteitä, ja kehittyvien maiden oikeusvaltiokehitystä on ryhdytty tukemaan kansainvälisten toimijoiden toimin. Esimerkiksi Euroopan unionissa on kannettu huolta Puolan ja Unkarin kehityksestä, kun tiedonvälitys on keskittynyt ja valtapuolue on pyrkinyt murentamaan tuomioistuinlaitoksen itsenäisyyttä. Vaikka oikeusvaltiollisuus on arvo, se on nykyisin myös oikeudellisesti velvoittava periaate. Euroopan unionin jäsenyyttä tavoittelevissa maissa, kuten eräät Länsi-Balkanin maat ja muun muassa Ukraina, tuleekin toteuttaa uudistuksia, joilla varmistetaan ennen mahdollista jäseneksi hyväksymistä muun ohella se, että oikeusvaltiollisuus on jäsenyyden vaatimalla tasolla.

Suomessa oikeusvaltio-termi ei esiinny kirjoitetussa valtiosäännössä, mutta on selvää, että jo vuoden 1919 hallitusmuoto ilmensi länsimaisen oikeusvaltion keskeisiä periaatteita. Nykyistä perustuslakia käsitellään seuraavassa osiossa. Laillisuuden merkitystä on korostettu jo aiempinakin vuosisatoina. Suomessa toteutettiin vuonna 2016 uudistus, jossa perustettiin erillinen tuomioistuinvirasto, tarkoituksessa lisätä tuomioistuinten itsenäisyyttä suhteessa oikeusministeriöön, joka on ministeriönä poliittisessa ohjauksessa.

Oikeusvaltiollisuus ilmenee eri tavoin siinä, miten instituutioiden tasolla turvataan valtiovallan käytön asianmukaisuutta ja torjutaan mielivaltaa sekä julkisen vallan käyttöä yksityisiin päämääriin. Demokraattisessa oikeusvaltiossa lainsäädännöstä päättää perustuslain

sallimissa rajoissa vaaleilla valittu eduskunta, kun taas tuomiovaltaa käyttävät riippumattomat tuomioistuimet.

Jokaisella on oikeus saada oikeuksia koskeva asiansa tuomioistuimen ratkaistavaksi.

Julkishallinto on sidottu lakiin. Hallinnon virkahenkilöt noudattavat lakia, esteellisyydestä on säännöt, eikä virkamies saa ottaa vastaan etuja. Virkarikossäännöilläkin turvataan julkisen vallankäytön moitteettomuutta ja asiallisuutta.

Oikeusvaltiollisuus määrittyy erilaisten instituutioiden ja käytänteiden kokonaisuudessa ja tarkoittaa viime kädessä sellaista hallintotapaa, jossa lainsäädännön määräykset ja tavoitteet toimivat johtotähtenä julkisen vallan käytössä. Erityisen olennaista tässä kokonaisuudessa on tuomioistuinten riippumattomuus, jotta tuomioistuimet voivat antaa yksilöille ja yrityksille oikeussuojaa oikeudenloukkaustilanteessa. Julkiseen vallankäyttöön, kuten tuomarina toimimiseen, liittyy huomattava yhteiskunnallinen vastuu, minkä vuoksi tuomareiden tulee varjella puolueettomuuttaan ja sitä, että jutut ratkaistaan asiaperustein, oikeusjärjestyksen normien pohjalta.

Julkisen vallankäytön asianmukaisuuteen ei tule voida luottaa sokeasti, vaan tarvitaan valvontamekanismeja. Esimerkiksi yleiset laillisuusvalvontaviranomaiset valtioneuvoston oikeuskansleri ja eduskunnan oikeusasiamies ottavat vastaan kansalaisten kanteluita ja myös tarkastavat oma-aloitteisesti viranomaisten toimintaa. Eduskunnan yhteydessä toimiva Ihmisoikeuskeskus seuraa kotimaista ihmisoikeustilannetta ja laatii asiasta kannanottoja. Ihmisoikeuskeskus toimii eurooppalaisen verkoston kotimaisena lenkkinä.

Suomessa oikeusvaltion rakenteelliset edellytykset ovat yleisesti ottaen hyvällä tolalla. Suomi ja muut Pohjoismaat ovat yleensä kansainvälisissä vertailuissa kärkisijoilla maailmassa. Korruptiota jossain muodossa esiintyy kaikissa valtioissa, mutta Suomessa erityisesti viranomaisten lahjonta erityisten etujen saamiseksi on vähäistä. On olennaista, että oikeusvaltiollisuutta ylläpidetään ja seurataan myös niin sanotuissa kehittyneissä maissa, sillä sen murenemisen vaikutukset ovat hyvin dramaattisia monelta kannalta.

Esimerkiksi hyvinvointivaltiossa julkisen vallan tehtävät ovat kasvaneet, mikä luo kasvualustaa mahdollisille epäkohdille. Toisin oli vielä 1800-luvulla, kun valtionhallinto oli vasta muotoutumassa eivätkä valtio tai kunnat olleet ottaneet hoitaakseen moniakaan tehtäviä. Koulutusjärjestelmien kehittymisen myötä kansalaisille voidaan tarjota ymmärrystä oikeusvaltiollisuuden merkityksestä mitä erilaisimmilla hallinnon- ja politiikan aloilla.

Yhteiskunnan taloudellinenkin menestys on riippuvainen siitä, että yksityisoikeudelliset riita-asiat voidaan ratkaista joustavasti ja oikeudenmukaisesti. Paraskaan oikeusjärjestelmä ei anna yksilöille tarvittavaa suojaa, jollei käytössä ole kanavia oikeuksiin pääsemiseksi ja jollei ole päätösten tukena ole täytöntöönpanovaltaa. Mielivaltainen tai yksityistä etua palveleva julkisen vallan käyttö heikentäisi koko oikeusjärjestelmän hyväksyttävyyttä kansalaisten silmissä ja voisi jopa johtaa omankäden oikeuteen.

YK:n kestävän kehityksen tavoitteissa (tavoite 16) puhutaan hyvästä hallinnosta. Sen alle voi lukea myös oikeusvaltiollisuuden. Hyvää hallintoa tarvitaan, jotta kestävän kehityksen tavoitteita voidaan edistää. Huono hallinto puolestaan haittaa näihin tavoitteisiin pääsemistä. Oikeusvaltiollisuus on hyvin merkittävä kestävän kehityksen tavoitteiden kannalta, koska oikeudellisia ohjausmekanismeja tarvitaan kaikkien muiden kestävän kehityksen tavoitteiden edistämiseksi. Oikeusvaltiollisuudella on siten sekä itseisarvoa että välinearvoa.

Oikeusolot-katsauksessa on koostettu ja esitetty tietoa keskeisistä sellaisista asiakokonaisuuksista, joita on tapana käsitellä oikeusvaltiollisuuden yhteydessä. Kansainvälisiä seurantaindikaattoreita ja niiden Suomesta kertomaa kuvaa on esitelty. Korruptiosta on oma jaksonsa, samoin lehdistönvapaudesta. Tuomareita ja tuomioistuimia käsitellään omassa luvussaan. Asianajalaitos ja muut oikeudelliset palveluntarjoajat esitellään. Suomen valtiosäännöstä nostetaan esille eräitä kysymyksiä, kuten lainsäädäntöprosessi, kansalaisaloite, Ahvenanmaan erityisaseman ja kielivähemmistöjä sekä saamelaiden oikeusasemaa.

On ilo nähdä tänään paikalla myös Oikeusvaltiokeskuksen ja Ihmisoikeuskeskuksen ihmisiä samoin kuin edustajia monista organisaatioista, joiden asioita selvityksessä on esillä. Toivottavasti olemme onnistuneet edes jollakin tavalla saamaan asiat esillä oikeissa suhteissa.

Vaikka tämä ei olekaan Oscar-gaala eikä olla valitsemassa vuoden urheilijaa sen paremmin kuin parasta TV-ohjelmaa, tekijät on syytä nostaa esille. Sofia Selkämä on tehnyt kaikkein suurimman pohjatyön ja kirjoittanut tekstit, ja Inka Järvikangas on tullut jatkamaan tätä työtä Sofian siirryttyä laatimaan omaa väitöskirjaansa. Henri Halila on laatinut jakson asianajotoiminnasta. Minka Ohtonen on viimeistellyt tekstin yhdenmukaisuutta. Virve Toivonen on kokeneena tutkijana ohjannut tiimin työskentelyä ja vaikuttanut myös tehtyihin valintoihin. Katsauksen lopussa on vielä tiettyjä esityksiä Krimon omaan tutkimustoimintaan liittyen. Kutsutaan tekijät vielä kerran lavalle!

